

АЛЕКСАНДЪР И ФРУЖИН – ДВАМАТА ПРЕСТОЛОНАСЛЕДНИЦИ НА ЦАР ИВАН ШИШМАН

Николай Овчаров

ALEXANDER AND FRUZHIN – THE TWO HEIRS TO THE CROWN OF TSAR IVAN SHISHMAN

Nikolay Ovcharov

*In memory of the great Bulgarian
general Nikolay Mirkovich*

Abstract: *The article deals with the fate of the two sons and heirs of Tsar Ivan Shishman – the last ruler of the Kingdom of Tarnovo. By an irony of history the two brothers took adversarial sides after the fall of their father's kingdom. The elder, Alexander, converted to Islam and under the name Iskender became an Ottoman governor in Asia Minor, where he was killed in 1418 fighting for the conquerors. His younger brother Fruzhin emigrated to Hungary and was granted an estate by King Sigismund. He was among the most uncompromising defenders of the Christian cause in the early 15th century, participating practically in all the activities organized against the Ottoman Turks but the data of his last years are obscure.*

Key words: *The Second Bulgarian Empire, Tsar Ivan Shishman, Alexander, Fruzhin, heirs to the crown, Medieval Tarnovo, Medieval Nicopolis, Ottoman conquest.*

*В памет на големия българин
генерал Николай Миркович*

Третата четвърт на XIV в. е съдбоносна за България и българския народ. След десетилетни войни и тежки сражения с многократно превъзхождащите османски войски, цар Иван Шишман губи живота си от агарянския меч на 3 юни 1395 г. край последната си крепост Никопол [Овчаров, Н. 2016, с. 98]. Завършва една цяла глава от българската история, но започва друга – на борбата за независимост. А в самото си начало тя е свързана с непосредствените наследници на короната.

За личния живот на цар Иван Шишман се знае малко. В добавките от XIV в. в Синодика на цар Борил се открива записът: „На Кира Мария, благочестивата царица на великия цар Иван Шишман, вечна памет!“ [Попруженко, Г. 1928, с. 89] Според преобладаващото мнение на съвременните историци Мария е била първата съпруга на Иван Шишман и е произхождала от високопоставено търновско болярско семейство. Предполага се, че именно от нея били първородните синове Александър и Фружин, станали престолонаследници по различно време. Също така се смята, че тя е починала сравнително рано.

Преди битката на Косово поле българският цар се оженил за една от дъщерите на сръбския княз Лазар Хреблянович. От нея Иван Шишман имал още двама сина с името Асен, дъщеря Кераца и, както се споменава в Синодика на цар Борил, „други починали деца”. Интересна е една приписка, в която се твърди, че той имал и незаконен син, станал през 1416–1439 г. Вселенски патриарх в Константинопол под името Йосиф II [**Божилев, И.** 1985, с. 229–230].

Съдбата на двамата първородни синове на Иван Шишман е невероятно драматична. Александър е този неназован по име престолонаследник, споменаван многократно в „Канон молебен за царя” на българския книжовник Ефрем [**Матевч, П.** 1982, с. 43]. Той явно е бил кръстен на дядо си, а според традицията на Шишмановата династия пълното му име трябва да се възстанови като Иван Александър II. В очите на българите младежът бил упование и надежда за победа над агаряните, но изменчивата съдба му отредила друго историческо място.

По интересен начин името на Александър се появява в приписка на л. 201б от един Октоих-параклитик от края на XIV в., пазен в Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий” под № 180 (313). В специална статия доказах, че този забележителен ръкопис цялостно е бил изпълнен в Никопол през последните две години от съществуването на Търновското царство [**Ovcharov, N.** 1997, с. 3–4]. Около смисъла на запазената частично приписка и датировката на ръкописа имаше дългогодишен спор [**Божилев, И.** 1984, 11 и сл.]. Разковничеството се оказва в лошо разчитаната досега титла пред името Александър. При пряката работа с паметника успях да я разгадая като „господичич” в смисъла на „млад господар”, престолонаследник.

Такава титла напълно кореспондира с отбелязаното в приписките от ръкопис № 298 от Библиотеката на Румънската академия на науките, открити преди години от Климентина Иванова [**Ivanova, K.** 1988, с. 88–93]. От тях е очевидно, че владетелското достойнство на цар Иван Шишман е понижено през 1393–1395 г. и той е наричан „господин Търновски” [**Овчаров, Н., Стоименов, Д.** 1999, с. 66–76]. Смисълът на „господин” в онези далечни времена е по-различен от съвременния и е със значението на „господар”. Впрочем по абсолютно същия начин бившият цар е отбелязан и във влашката хроника на Михаил Мокса – Шушман домнул [**Тютюнджиев, И.** 1987, с. 72]. В своите писания западноевропейци и османци адаптират титлата съответно като „херцог” и „бег” [**Чужди пътеписи..., 3**, с. 126; **Decsi, A.** 1974, 402].

Логично е, че след като той вече е бил титулуван като „господин Търновски”, неговият наследник да е носел титлата „господичич”. В средновековните славянски паметници са запазени множество примери за наследници на различни нива като „царевич”, „кралевич”, „деспотович” и др. А пред титлата са добавени задължителни за престолонаследник епитети като „благоверен” и „Христолюбив”. Ето и съдържанието на това безценно за българската история сведение:

„Писа се тази книга в дните на благоверния и Христолюбив господичич Александър, (който е) от две страни от царски произход. В тези времена Господ

изпрати измаилтяните по лицето на цялата земя. И дойдоха, и поробиха, и опустошиха... (запазеното е дотук, защото л. 202 е откъснат и загубен – б.а)

Очевидна е близостта на текста до прочутата приписка на Исаия Серски от 1371 г., образно разказваща как турците полетели като птици из всички християнски земи, колейки и грабейки навсякъде [Христоматия... II, с. 185–186]. Има обаче една друга приписка, която почти напълно се покрива по дух с тази от Народната библиотека. Става дума за ръкопис от Слепенския манастир на днешната територия на Република Македония. Книгата била изпълнена през 1393 г. „...в дните, когато по попущение Божие предадени бяхме заради греховете наши в ръцете на врагове мръсни и беззаконни, и на царя на неправдата, най-лукавия от всички на земята. И тогава беше запустение и скръб велика от безбожните измаилтяни, каквато не е бивала и няма да бъде” [Стојановић, Љ. 1902, с. 57].

Всички тези текстове ярко отразяват безизходицата, в която са попаднали българите вследствие на ужасното нашествие. Някои избрали да се бият докрай, но други не издържали и се предавали на поробителите. За съжаление, сред тях бил и престолонаследникът Александър.

Най-подробното сведение за него е оставил рицарят Ханс Шилтбергер, преминал през българските земи в онези тежки времена. „Бащата (Иван Шишман – б.а.) загинал..., а синът приел езическата вяра, за да му пощадят живота. И тъй като Баязид завзел Самсун и страната Джаник, той му дал този град и тукашната страна до края на живота му вместо бащината му земя”. Шишмановият син сменил и името си на Искендер [Чужди пътеписи..., 3, с. 126].

Данните на западния пътешественик кореспондират с някои османски източници. От всички тях може да се пресъздаде следната картина. След падането на Никопол Александър се отрекъл от християнството и приел исляма. В замяна бил назначен за управител на завладените от Баязид земи на селджушкото племе цани в Мала Азия. Това всъщност е била територията на древното княжество Кастамуни с център Самсун, намираща се между Синоп и Трапезунд. Искендер останал на тази позиция до 1402 г., когато османците били разгромени от монголите на Тимур в битката при Анкара. По всичко изглежда, че тогава той загубил земите, тъй като победителят ги върнал на сина на някогашния селджушки княз Кьотюрюм Баязид, Исфендиар [Ников, П. 1928, с. 85–87].

Нещата се променили в полза на бившия български престолонаследник през 1413 г. По това време султан Мехмед I успял да стабилизира положението и надделял над разбунтувалите се местни емири. Тогава той покорил и територията на княжеството Айдын със столица Смирна. По стара османска традиция султанът простил на княза Джунейд Айдынгулу, но го изпратил на управлява далечната територия на Никополския удж. Верният на Високата порта Искендер пък получил Айдынското княжество [Павлов, П., Тютюнджиев, И. 1995]. Любопитно е, че описалият това събитие византийски историк Дука го назовава „Александър, сина на Шишман” [Dukas. Istorica..., с. 147].

Финалният епизод от бурния живот на българина се случил през 1418 г. Султан Мехмед I наредил на верния си васал да ликвидира един от най-видните последователи на бунтовния шейх Бедреддин, на име Бьорклюдже Мустафа. Той се бил укрепил в планината Стилариий на южния нос на Смирненския залив. Отрядът му обаче попаднал в засада и бил напълно разбит, а Искендер – съсечен. Така приключили дните на някогашния наследник на трона на Търновското царство, на когото българите разчитали толкова много [Ников, П. 1928, с. 89].

По съвсем различен начин се стекла съдбата на втория син на Иван Шишман, носил странното име Фружин. Фактически не се знае нищо за живота му преди падането на българската държава. След превземането на Никопол емигрирал в Унгария. Появил се на историческата сцена през 1408–1413 г., когато в Османската империя избухнали споменатите междуособици. Заедно с наследника на трона на Видинското царство и негов братовчед Константин, Фружин оглавил първото въстание на българите срещу османската власт. Именно той водел унгарските отряди в помощ на Иван-Срацимировия син, който се заел да отвоюва родния Видин и българските земи до Ниш и Пирот [Божилков, И. 1985, с. 243]. Емигрираният в Сърбия български книжовник Константин Костенечки отбелязал в Житието на деспот Стефан Лазаревич, че въстанието срещу турците било оглавно от „синовете на българските царе” [Јагић, В. 1875, с. 284].

По-късно двамата си поставили за цел и освобождаването на земите на Търновското царство. Бунтът бил потушен, но това не намалило решителността на сина на Иван Шишман. В 1425 г. той участвал заедно с влашкия воевода Дан II в прочутия поход на видния унгарски пълководец Пипо Спано срещу турците на юг от Дунав. В разразилата се битка християните разгромили непобедимите досега османски орди, които дали 15 000 жертви [История на България, т. IV, с. 108].

В сражението Фружин се проявил като герой и затова след смъртта на Спано през същата година, унгарският крал Сигизмунд дарил на българина неговото имение Липа. Запазена е грамотата на владетеля, в която той обяснил повода за дарението. Синът на цар Иван Шишман бил възнаграден с кралска милост, защото „в немалко наши и нашите кралства твърде тежки и успешни походи, както против турците, така и против други наши и на Христовия кръст неприятели...е излагал себе си и своите блага на множество смъртни опасности” [Ников, П. 1928, с. 111].

По-късно Фружин получил и други дарения, но именно замъкът Липа край днешния град Липова в областта Банат (през XV в. – Темешки комитат – б.а.) останал столица на владенията му. Като доверено лице на краля той бил прасан на дипломатически мисии, целящи да създадат широк антиосмански съюз. Особено важно било пратеничеството в Западните Балкани с цел да се насърчи съпротивата на албанците. Документи от архива на Дубровник разказват за пристигането на сина на Иван Шишман на 28 май 1435 г. Същият ден

той отплавал за Албания, където изпълнил успешно задачите си [Божилков, И. 1985, с. 244].

Фружин не престанал да крои планове за освобождението на България. Един документ от 6 септември 1444 г. показва, че българинът продал своето имение Файдаш [Петров, П. 1969]. Целта била една единствена – да се подготви отряд за решителната схватка с османците при великия кръстоносен поход, воден от полско-унгарския крал Владислав I Ягело и трансилванския воевода Янош Хуняди.

На 10 ноември 1444 г. християните били разбити край Варна, а кралят – убит. Точната съдба на Фружин не е известна, но в 1446 г. Липа и другите негови имена били отнети от прекия му съюзерен Янош Хуняди. Вероятно унгарецът опитал да прехвърли върху българина вината за разгрома край Варна.

Оттук насетне сигурните данни за Фружин се губят. Според неподкрепено със сериозни факти мнение, той починал през 1460 г. в Кронщад (Брашов) [Ников, П. 1928, с. 97]. Една легенда от Северозападна България разказва, че Фружин се замонашил в Чипровския манастир. Другите монаси му носели вода от един кладенец, който по-късно нарекли „Царев” [Георгиев, И. 1957].

Ако това споменаване граничи с приказките, то в един османски регистър на Видинския вилает от 1454–1455 г. наистина се говори за някой си Фружин, притежавал специален документ от турските власти или „свещен знак”. Той живеел със синовете си Стоян, Стойко и Станислав недалеч някъде между Пирот и Свърлиг. Задължението му било да охранява с хората си балканските проходи в този участък, като имал право да наема чужденци и свободни българи [Боянич-Лукач, Д. 1975, с. 21, 77, 93]. От пръв поглед се вижда, че тази информация трудно се свързва с наличните исторически данни.

Едва ли някога ще узнаем точната съдба на Фружин след 1446 г. Ясно е, че до края на живота си Фружин останал последователен борец за българската свобода. След измяната на Александър, вторият син на Иван Шишман е чувствал себе си като пряк наследник на търновския трон. Макар унгарски благородник, той бил титулуван като „Господар на Загора (България – б. а.)”, Фружин Асен или просто син на Шишман. Затова не е случайно, че е кръстил първородния си потомък на името на героичния си баща [Петров, П. 1969, с. 272]. А българите са изразили уважението си към неговата непримирима съпротива като го включили в помениците на българските царе [Иванов, Й. 1982, с. 147–149].

Именно този ореол на Фружин ме накара през 2013 г. да тръгна към далечната румънска област Банат с цел да намеря руините на замъка Липа. Това стана със съдействието на тамошните българи и лично с техния ръководител ген. Николай Миркович, който трагично почина през 2016 г. Водеше ме неговият близък сътрудник и голям родолюбец Тудор Ангел.

Хората от Липова първо ни посочиха величествени руини върху хълм, намиращ се в околностите на града. После обаче се оказа, че това са останките от замъка Шоймош, който бил притежание на унгарската благородническа фамилия Орзаги. Но крепостта на Фружин Липа наистина е съществувала.

Нейните запазени до 3–4 м. зидове бяха открити в една гора на 3 км югозападно от днешния Липова.

Всъщност това е градската цитадела, която била обособена като отделен вътрешен замък. Крал Сигизмунд не случайно дарил наследника на българския престол с този много богат през XV в. град. Липа бил основан от крал Бела IV в 1245 г., а през 1440 г. добил статут на свободен град. След като в 1426 г. той бил отстъпен на Фружин, през 1446 г. заедно със замъка Шоймош е даден на Хуняди.

Град Липа спокойно може да бъде наречен последна столица на България. Макар и в католическа страна, Фружин запазил вратата на своите деди и на баща си Иван Шишман. Има данни, че в селището той построил голяма православна църква, последно седалище на независимата българска патриаршия. Дълг е ние, съвременниците, да направим всичко възможно тя да бъде открита и разкопана при съвместна българо-румънска археологическа експедиция.

ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

Извори

Попруженко, Г. 1928 – Г. Попруженко. Синодик царя Борила. [Български старини, VIII]. София, 1928. [G. Popruzhenko. Sinodik tzarya Borila. [Balgarski starini, VIII]. Sofia, 1928.]

Стојановић, Љ. 1902 – Љ. Стојановић. Стари српски натписи и записи. I. Београд, 1902. [L. Stojanovich. Stari srpski natpisi i zapisi. I. Beograd, 1902.]

Христоматия... II – Христоматия по история на България. II. София, 1978.

Чужди пътеписи..., 3 – Чужди пътеписи за Балканите. 3. Немски и австрийски пътеписи за Балканите XV–XVI в. София, 1979. [Chuzhdi patepisi za Balkanite. 3. Nemski i avstriyski patepisi za Balkanite XV–XVI v. Sofia, 1979.]

Dukas. Istorija... – Dukas. Istorija turco-byzantin (1341–1462). București, 1958.

Проучвания

Божилов, И. 1984 – Ив. Божилов. Един Осмогласник от времето на цар Иван Александър (НБКМ 180 [313]). – В: Сборник в памет на проф. Стончо Ваклинов. София, 1984, 60–65. [Iv. Bozhilov. Edin Osmoglasnik ot vremeto na tsar Ivan Aleksandar (NBKM 180 [313]). – V: Sbornik v pamet na prof. Stoncho Vaklinov. Sofia, 1984, 60–65.]

Божилов, И. 1985 – Ив. Божилов. Фамилията на Асеневици. Генеалогия и просопография. София, 1985. [Iv. Bozhilov. Familiyata na Asenevtsi. Genealogia i prosopografia. Sofia, 1985.]

Боянич-Лукач, Д. 1975 – Д. Боянич-Лукач. Видин и Видинският санджак през XV–XVI в. – Документи от архивите на Цариград и Анкара. София, 1975. [D. Boyanich-Lukach. Vidin i Vidinskiyat sandzhak prez XV–XVI v. – Dokumenti ot arhivite na Tsarigrad i Ankara. Sofia, 1975.]

Георгиев, И. 1957 – Ив. Георгиев. На славно минало свидетел. – в-к „Септемврийско слово” (Михайловград), № 190, 17 авг. 1957 г. [Iv. Georgiev. Na slavno minalo svidetel. – v-k „Septemvriysko slovo” (Mihaylovgrad), № 190, 17 avg. 1957 g.]

История на България, т. IV – История на България. Т. IV. София, 1983. [Istoria na Bulgaria, t. IV. Sofia, 1983.]

Иванов, Й. 1982 – Й. Иванов. Избрани произведения, I. София, 1982. [Y. Ivanov. Izbrani proizvedenia, I. Sofia, 1982.]

Матейч, П. 1982 – П. Матейч. Българският химнописец Ефрем от XIV в. Дело и значение. София, 1982. [P. Mateich. Balgarskiyat himnopisets Efrem ot XIV v. Delo i znachenie. Sofia, 1982.]

Ников, П. 1928 – П. Ников. Турското завоевание в Европа и съдбата на последните Шишмановци. – Българска историческа библиотека, I, 1, София, 1928. [P. Nikov. Turskoto zavoevanie v Evropa i sadbata na poslednite Shishmanovtsi. – Balgarska istoricheska biblioteka, I, 1, Sofia, 1928.]

Овчаров, Н. 2016 – Н. Овчаров. Цар Иван Шишман. Защитникът на Отечеството. София, 2016. [N. Ovcharov. Tsar Ivan Shishman. Zashitnikat na Otechestvoto. Sofia, 2016.]

Овчаров, Н., Стоименов, Д. 1999 – Н. Овчаров, Д. Стоименов. Нови виждания за цар Иван Шишман и края на Търновското царство по данни от средновековните ръкописи. – Старобългаристика, XXIII, 1999, 4, 66–89. [N. Ovcharov, D. Stoimenov. Novi vizhdania za tsar Ivan Shishman i kraia na Tarnovskoto tsarstvo po dannii ot srednovekovnite rakopisi. – Starobalgaristika, XXIII, 1999, 4, 66–89.]

Павлов, П., Тютюнджиев, И. 1995 – П. Павлов, Ив. Тютюнджиев. България и османското завоевание (краят на XIII – средата на XV в.). Велико Търново, 1995. [P. Pavlov, Iv. Tyutyundzhiev. Bulgaria i osmanskoto zavoevanie (krayat na XIII – sredata na XV v.). Veliko Tarnovo, 1995.]

Петров, П. 1969 – П. Петров. Фружин и походът до Варна в 1444 г. – В: Сборник от изследвания в чест на 525-годишнината от битката край Варна. София, 1969, 272–281. [P. Petrov. Fruzhin i pohodat do Varna v 1444 g. – V: Sbornik ot izsledvania v chest na 525-godishninata ot bitkata kray Varna. Sofia, 1969, 272–281.]

Тютюнджиев, И. 1987 – Ив. Тютюнджиев. Българската хроника от XV в. и хрониката на влашкия монах Михаил Мокса (1620 г.) – Исторически преглед, 1987, 4, 68–77. [Iv. Tyutyundzhiev. Balgarskata hronika ot XV v. i hronikata na vlashkia monah Mihail Moxa (1620 g.) – Istoricheski pregled, 1987, 4, 68–77.]

Јагић, В. 1875 – В. Јагић. Константин Философ и његов Живот Стефана Лазаревића, деспота српског. – Гласник СУД, XLVII, 1875, с. 223–377.

Decei, A. 1974 – A. Decei. Deux documents turcs concernant les expéditions des sultans Bayazid I et Murad II dans les pays Roumains. – Revue roumaine d'histoire, XIII-3, 1974, 395–413.

Ivanova, K. 1988 – K. Ivanova. Un renseignement nouveau dans un manuscrit bulgare de XIV s. au sujet de la résistance du tsar Ivan šišman contre les ottomans près de Nikopol. – Etudes balkaniques, 1988, 1, 88–93.

Ovcharov, N. 1997 – N. Ovcharov. Le tsar bulgare Ivan Alexandre II. Études balcaniques, 33, 3/4, 119–124.